

pozne antike: slovenski prostor s sosjedstvom v obdobju vojaških cesarjev (11. – 52. str.), *Obdobje cesarjev Dioklecijana in Konstantina* (53. – 113. str.), *Od Konstantinove smrti do konca Teodozijeve vlade* (115. – 186. str.), *Od Teodozijeve smrti do konca Odoakrove vladavine* (187. – 240. str.), *Začetki kršćanstva in njegov razvoj do zgodnjeg 5. st.* (241. – 307. str.). Drugi segment je također hronološki baziran i obrađuje razdoblje od poznog IV do kraja VI, odnosno početka VII st., s tim da se poglavlje o prisutnosti barbarskih naroda na slovenskom prostoru, kao i u Iliriku (pretežno panonskim provincijama), vremenski preklapa sa posljednjim stoljećem postojanja Zapadnog rimskog carstva koje je bilo glavna tema četvrtog naslova. Ipak, za razliku od njega, problematika u ovom dijelu je potpuno drugačija što je autoru omogućilo da isti period analizira iz suprotnog ugla gledišta, pa je samim time vješto uspio da izbjegne repetitivnost u naraciji. Ovaj uslovno rečeno drugi dio knjige je strukturiran prema sljedećim poglavljima: *Navzočnost barbarskih skupina od poznega 4. do poznega 5. st.* (309. – 369. str.), *Država Vzhodnih Gotov* (371. – 443. str.), *Od prevlade Bizanca do prihoda Slovanov* (445. – 503. str.), *Razvoj cerkvene organizacije od srede 5. do konca 6. st.* (505. – 567. str.). Posljednji, deseti naslov (*Zaton organizacijskih oblik preostalega romanskoga prebivalstva in konec antične dobe*, 569. – 582. str.) obrađuje nestanak organizacijskih oblika kod preostalog romanskog stanovništva, kao i konačni završetak antičkog perioda na ovom podneblju. Poslije centralnog dijela monografije, u sklopu cjeline *Viri in literatura* (583. – 638. str.) nalazi se popis kratica (*Okrajšave za izdaje virov, leksikalne priručnike in monografske serije*, 583. – 584. str.), korištenih izvora (*Literarni in listinski viri z okrajšavami*, 585. – 593. str.), kao i literature (*Literatura*, 593. – 637.

str.), te nazivi i paginacije historijskih karti i drugih ilustracija u djelu (*Seznam historičnih kart in drugih ilustracij*, 638. str.). Slijedi sažetak (*Summary*, 639. – 652. str.) u kojem je prvo iznesena struktura monografije, nakon čega su veoma koncizno prikazani najvažniji zaključci iz svakog od deset poglavlja centralnog dijela sinteze. Na samom kraju se donosi opširan indeks osoba (*Osebno kazalo*, 653. – 668. str.) i mjesta (*Krajevno kazalo*, 669. – 685. str.), na osnovu čega se čitalac veoma jednostavno može snaći u moru informacija koje ova knjiga nudi.

U konačnici, mora se naglasiti ogromna vrijednost koju je djelo Rajka Bratoža doprinijelo nauci i poznavanju najranije historije ne samo slovenskog prostora nego i njene šire okoline. Autor je za izradu knjige koristio pisane izvore najnovijih svjetskih izdanja, a isto vrijedi i za literaturu u kojoj se nalaze rezultati istraživanja do kojih se došlo posljednjih godina, što samom djelu daje na još većem značaju. Bez uzimanja u obzir rezultata do kojih se došlo u ovom iscrpnom naučno – istraživačkom radu teško je zamisliti pisanje bilo kojeg segmenta historije zapadnog Balkana za razdoblje koje obuhvata vremenski raspon između III – VII stoljeća.

EDIN VELETOVAC

Domagoj Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2011, 229 str.*

U periodu kada se umanjuje broj historijskih istraživanja i izdavanja publikacija posvećenih istima, od velikog je značaja izdavanje jedne monografije. Ovo djelo predstavlja izniman značaj za istraživanje antičke

epigrafije i rimske provincijalne arheologije. Iako je epigrafija kao pomoćna historijska i arheološka disciplina od velikog značaja prilikom historijskih istraživanja, na prostoru jugoistočne Europe još nije zastupljena u toliko mjeri. Autori u svojim radovima često spominju epigrafske natpise sa ciljem da potvrde ili negiraju određene ideje rada ali se ne bave detaljnom analizom istih. Na prostoru jugoistočne Europe postoji tek manji broj radova koji se sistematski bave istraživanjem i analizom epigrafskih spomenika.

Jedna od tih malobrojnih radova predstavlja i monografija Domagoja Tončinića "Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije" koja je izašla u izdanju Arheološkog muzeja u Splitu 2011. godine. Monografija u osnovi predstavlja magistarski rad nastao u sklopu projekta "Rimski vojni logori u Hrvatskoj", a koji je odbranjen 2004. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na nagovor ravnateljice Arheološkog muzeja u Splitu mr. sc. Zrinke Buljević i zahvaljujući sređivanju više muzejskih zbirki autor svoj magistarski rad doraduje i pretvara u monografiju. Cilj ovog rada bio je sistematsko prikupljanje i analiziranje spomenika VII. legije na prostoru provincije Dalmacije te praviljanje sinteze nastalih podataka tj. kataloga. Monografija je dvojezičnog karaktera (hrvatski i engleski jezik) upotpunjena je sa 115 slika spomenika u visokoj rezoluciji, 33 tabele, 12 grafičkih prikaza te po 1 crtežom i kartom. Rad se sastoji od 9 poglavlja koje se mogu podijeliti u 4 cijeline: uvod i stanje istraživanja (9-21), katalog spomenika (23-136), rasprava (137-216) te zaključak (217-219). Rad je upotpunjen popisom kratica, izvora i literature te epigrafskim indexom (220-228).

U uvodu autor u najkraćim mogućim crticama daje pregleda historijata VII. legije

što proširuje u narednom poglavlju pod nazivom stanje istraživanja. Ovo poglavlje podijeljeno je u 2 podnaslova: u prvom govori o boravku VII. legije na prostoru provincije Dalmacije, dok u drugom spominje historijat istraživanja samih spomenika ove legije. Govoreći o boravku legije autor nastoji utvrditi tačnu dataciju dolaska legije na ove prostore te prostore na kojima je legija služila prije dolaska u Dalmaciju. Do ovih zaključaka nastoji doći analizom teorija koje su ranije iznijeli autori poput Otto Cuntza, Artura Betza, Emila Ritterlinga, J.J. Wilkesa, Marina Zaninovića te drugih. Prema spomenutim teorijama datacija dolaska varira od bitke kod Akcija (31. god. pr.n.e.) do pobune panonskih legija (14. god. n.e.), a pitanje provincije iz koje je VII. legija došla varira od Makedonije do Mezije. U skladu sa različitom datacijom dolaska VII. legije razlikuju se i teorije o vremenu odlaska pa se navodi period između 58. i 61. god. n.e. Kada je riječ o historijatu istraživanja samih spomenika autor ističe da sredinom 19. st. počinje njihova pojava u znanstvenim radovima u CIL-u (*Corpus Inscriptionum Latinarum*) te i u časopisu *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*. Dio spomenika objavljen je u monografiji nastaloj zahvaljujući arheološkim istraživanjima u Saloni te katalogu Muzeja franjevačkog samostana sv. Ante na Humcu, Ljubuški. Posebano zanimanje javlja se po pitanju stela sa motivom vrata te autori poput Harald Hofmanna, Sergia Rinaldi Tufia, Julijana Medine i Nenada Cambia izdaju mnogobrojne radove na ovu tematiku. Kada je riječ o istraživanju ovih spomenika kao jedne cjeline posebno se ističe rad Mirjane Sanader, a govoreći samo o međašnim spomenicima na kojima se spominje VII. legija ističu se radovi Artura Bentza i Slobodana Čače.

Najveći dio knjige zauzima katalog spomenika VII. legije. Ovaj dio, koji se sastoji od 115 spomenika, odrađen je po određenom šablonu. Najprije se navodi "ime" spomenika npr. stela Tita Anharena, ara Lucija S. Gracijana ili se eventualno navede da je riječ o nadgrobnom spomeniku, međaškom spomeniku ili ulomku. Nakon ovoga navodi se mjesto pronalaska te mjesto na kome je spomenik trenutno smješten, ukoliko su ti podatci dostupni. Nakon podataka o dimenzijama i materijalu od kojeg je napravljen (najčešće vapnenac i keramika), daje se vizuelni opis spomenika gdje se govori o likovnim i dekorativnim motivima spomenika. Unutar kataloške analize svakog spomenika autor navodi i čitanu verziju natpisa te prijedlog prevoda istog. Završni dio ovog šablona predstavljaju datacija spomenika i spisak literature u kojima je dati spomenik obrađen. Na pojedinim mjestima nalazi se i autorov komentar u kojem se daje više informacija najčešće o tačnoj lokaciji mjesta pronalaska. Cijeli katalog je upotpunjen slikama spomenika u visokoj rezoluciji ili eventualno ilustracijama onih spomenika koji su izgubljeni. Na kraju kataloga nalazi se tabela koja olakšava pregleda korisnicima jer na jednom mjestu navodi u kojem se katalogu spomenika (*Corpus Inscriptionum Latinarum*, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia*, *Epigraphische Database Heidelberg*) dati nalazi te u kojim je radovima drugih autora obrađen.

Poglavlje pod nazivom Rasprava, pored kataloga, označava najbitnije poglavlje ove knjige. Početak ovog poglavlja predstavlja autorov osvrt na spomenike za koje pojedini autori spominju da pripadaju ovoj legiji ali detaljnijom analizom zaključeno je da nisu. Problem se javlja u tome što ih eventualno samo jedan autor spominje, ili dolazi do miješanja spomenika VII. legije sa XI. legijom,

ili su autori greškom smjestili te spomenike u provinciju Dalmaciju umjesto u odgovarajuću provinciju. U nastavku ovog poglavlja autora u 4 podnaslova grupira spomenika na osnovu određene tematske jedinice i daje sintezu podataka do kojih je došao prethodnom analizom spomenika. U prvom podnaslovu autor je grupirao spomenike prema imenu legije. Tako su stvorene kategorije spomenici VII. legije (48), spomenici VII. legije *Claudia pia fidelis* (44), spomenici VII. legije *Claudia* (1)¹, spomenici za koje se ne može jasno definisati kojoj od prethodno navedenih kategorija pripadaju (9), te na kraju mogući spomenici VII. legije. Unutar svake kategorije autor spominje kataloški broj značajnijih primjeraka date kategorije te na kraju svake kategorije nalazi se tabela sa popisom svih spomenika unutar iste. Ovaj podnaslov upotpunjen je grafičkim prikazom podjele spomenika prema imenu. Sljedeći podnaslov poglavlja vezan je za kategorizaciju spomenika prema namjeni: nadgrobni (83), sakralni (3), građevni (2) i međašni natpisi (7). Unutar svake kategorije autor vrši detaljnu analizu spomenika koje upotpunjuje grafičkim prikazima, skicama te tabelama. Dok na osnovu nadgrobnih i sakralnih spomenika stvara se slika o vojnom i religijskom životu; građevinski i međaški natpisi daju podatke o gradnjama cesta i vojnih objekata, određenim namjesnicima te prostornom smještaju ilirskih naroda. Treći podnaslov Rasprave govori o podjeli na osnovu mjesta pronalaska spomenika. Problem prilikom

¹ Analizom datih spomenika jasno su definisana 3 kronološka razdoblja vezana za ime VII. legije: prije 42. god. n.e. (VII. legija), nakon 42. god. n.e. (VII. legija CPF) i od početka 3. st. VII. legija *Claudia*. Ova klasifikacija olakšana je zahvaljujući tituli *Claudia pia fidelis* koju je car Klaudije dao VII. i XI. legiji koje su mu ostale vjerne u pobuni koju je protiv njega 42. god. n.e. poveo Lucije Aruncije Kamil Skribonijan. Vremenom se izostavlja *pia fidelis*.

ove podjela stvara činjenica da je većina nalaza mjestimična ili nije poznato mjesto nalaska, postoje i spomenici koji su korišteni u sekundarnu svrhu. Najveća koncentracija spomenika VII. legije je na područjima oko vojnih logora *Tilurium* (Gradun), *Bigeste* (Ljubuški) te Salone kao sjedišta provincije. Od ostalih nalazišta može se spomenuti Narona, Trogir, Zadar te još par mjesta u današnjoj Hrvatskoj. Ovaj podnaslov, pored tabele, autor je upotpunio i kartom na kojoj su obilježena mjesta pronalaska spomenika ove legije. Posljednji podnaslov posvećen je detaljnoj analizi spomenika i podijeljen je u 8 manjih cjelina. Prve 4 cjeline posvećene su analizi onomastičke formule (*praenomen*, *nomen gentile*, filijacija i *cognomen*) spomenutih vojnika. Iz ove analize vidljivo je da je među vojnicima VII. legije bilo zastupljeno 9 različitih preanomena, 60 gentilija, 9 različitih filijacija (spomen imena očeva vojnika) i 23 različita cognomena. U svakoj od spomenute 4 cjeline autor je abecednim redom izložio analizirana imena, pored svakog napisao kataloški broj spomenika na kojem je pronađeno i dao kratki pregled porijekla tog imena. Naredne 4 cjeline ovog podnaslova daju podatke o porijeklu (*tribus* i *domus*) vojnika, vrste službe koje su obavljali i godine službe te života. Na spomenicima ove legije spominje se 18 različitih triba te 33 mjesta iz kojih vojnici potiču, na osnovu čega je vidljivo da je oko 44% vojnika porijeklom iz Male Azije, 33% Italije, 9% Makedonije, 2% Narbonaske Galije te 12 % neodređeno. Od služba koje su vojnici obnašali zabilježeno je najviše veterana (33), običnih vojnika – *miles* (28), konjanika (2), signifera (3), centuriona (7) te ostale službe po jednom. Detaljna analiza koju je autor izveo po pitanju godina službe i života vojnika dovela je do rezultata da broj godina u trenutku novačenja varira

od 18. do 29. godine, a broj godina u trenutku smrti od 30. do 45. godine. Autor je svoju analizu predočio i u vidu grafičkih prikaza na kraju spomenutog podnaslova.

Završno poglavlje ovog rada predstavlja autorov zaključak gdje on u najkraćim crtama iznosi sve one podatke do kojih je došao u svakom od poglavlja. Nakon zaključka slijede kratice, popis izvora i literature te epigrafski index.

Značaj ovog rada za proučavanje antičke historije prostora provincije Dalmacije očituje se, ne samo u činjenici da je riječ o jednoj rijetkoj vojno-epigrafskoj monografiji, nego i u savremenijem pristupu proučavanja latinske epigrafije. Autor nastoji iskoristiti sve prednosti savremene tehnologije u svrhu stvaranja što kvalitetnijeg rada. Njegove detaljne analize upotunjene su tabelama i grafikonima u svrhu lakšeg snalaženje i bolje preglednosti rada. Katalog epigrafskih natpisa bogat je slikama visoke rezolucije zahvaljujući suradnji sa fotografom Antom Verzotti te profesorima Ivom Dragičevićem i Slobodanom Čače. Kvalitet tiska i prijelom teksta pomažu u preglednosti rada. Jedine primjedbe koje bi se mogle uputiti su više tehničke prirode: slab kvalitet reprodukcija natpisa, mjestimične pravopisne greške te činjenica da je grafički prikaz br. 11 prikazan naopako.

Upornost i trud u nastanku ove monografije prepoznali su i članovi Hrvatskog arheološkog društva koji su 2013. godine autoru dodijelili nagradu "Josip Brunšmid". Ova nagrada dodjeljuje se za jednokratni prinos s područja arheologije, odnosno za izložbu, konzervatorski rad, stručnu ili znanstvenu publikaciju, uvođenje novih metoda, uključivanje arheoloških spomenika u turističku ponudu i povećanje ugleda hrvatske arheologije u Hrvatskoj ili u inozemstvu.